

УДК 130.121

Олег ТУЛЯКОВ

ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ФІЛОСОФІЇ ПАМФІЛА ЮРКЕВИЧА

У статті ідеї українського філософа XIX століття Памфіла Юркевича подані з точки зору теорії ефективної діяльності (праксеології). Встановлено, що П. Юркевич вважав джерелом правильних (“моральнісних”) вчинків сердечний потяг. Роль людського розуму полягає в його усвідомленні. Процес осмислення дії подано у формі логічного умовно-категоричного силогізму. Доведено, що “моральнісний” вчинок є сотеріологічним за мотивом і феноменологічним за змістом.

Ключові слова: праксеологічний зміст, “моральнісний” вчинок, сердечний потяг, умовно-категоричний силогізм, сотеріологічний мотив, феноменологічний зміст.

Постановка проблеми. Визначення праксеологічного (діяльнісного) аспекту в ідеях минулого відкриває перспективи їх практичного використання сучасним поколінням. Людська діяльність є взаємодія індивідів між собою, між предметами та їх відношеннями у формі мотиву вчинку, його осмислення та реалізації. Такий механізм діяльності є незмінним, тобто таким, який є усталеним протягом усієї історії людства. Отже, визначення праксеологічної складової вчення веде до формування сучасного погляду на нього. При цьому достовірність, адекватність такого погляду зумовлюється вказаною незмінністю механізму людської дії.

Особливою актуальністю характеризуються пошуки шляхів упровадження тих світоглядних уявлень, котрі зросли на тлі досвіду ідейного формування нації. По-перше, такі уявлення об’єктивно є максимально адаптованими до свідомості інтелектуальної еліти відповідного народу. По-друге, ці уявлення формувалися у конкретних історичних обставинах, при яких філософські ідеї органічно пов’язуються з ідеями політичного та соціально-економічного змісту. Це розширює сферу їх застосування, “включає” філософське вчення у контекст загального історичного розвитку нації.

Специфіка саме українського світогляду визначається терміном “філософія серця”. Його автор Дмитро Чижевський до одного із засновників “філософії серця” відносить українського мислителя XIX століття Памфіла Юркевича. Визначення праксеологічного змісту його вчення відкриє перспективи його використання сучасним поколінням українців.

Вивчення творчої спадщини у частині праксеологічного змісту, можливо, зумовить переосмислення сучасного загальноприйнятого

розуміння сутності моральної людини, котра визначається у наступний спосіб: “Людина стає моральною особистістю, коли вона добровільно підпорядковує свої дії моральним вимогам суспільства, усвідомлює їх зміст і значення, здатна ставити перед собою моральні цілі і приймати рішення, враховуючи конкретні обставини, самостійно оцінювати свої вчинки і дії оточуючих, виховувати себе (самовиховання)” [8, с. 160]. Як бачимо – джерело моральної дії – вимоги суспільства. Аж ніякого навіть натяку на сердечні імпульси, на духовний характер мотивації людського вчинку, на які вказував П. Юркевич: “Як кожна діяльність у світі зумовлюється певною натурою речі, так і богоподібній натурі людського духу притаманні діла богоподібні” [10, с. 105].

Аналіз актуальних досліджень. Творча спадщина Памфіла Юркевича починає досліджуватися з другої половини XIX – початку XX століть. Авторами перших найбільш важливих праць стали А. Аксаков, А. Введенський, Б. Вишеславцев, Е. Радлов, В. Соловйов, Г. Шпет, П. Флоренський та інші.

Вчення філософа осмислювалося у контексті проблем історичного розвитку української та російської філософської думки у роботах М. Бердяєва, М. Лосського, В. Зінківського. З позицій ідей революційної зміни суспільства вчення П. Юркевича згадуються М. Чернишевським, П. Ткачовим, П. Лавровим.

За радянських часів ідеї Юркевича критикуються з точки зору пануючої ідеології у роботах В. Білодіда, О. Галактіонова, Р. Гальцевої, В. Губенка, М. Іовчука, Д. Остряніна, І. Пантіна.

Вагомий внесок у справу адекватного осмислення ідей П. Юркевича внесли мислителі української діаспори, серед яких відзначимо праці Д. Чижевського, С. Ярмуся, В. Дорошенка та І. Мірчука.

Здобуття Україною незалежності відкрило шлях до формування об’єктивного бачення ідей П. Юркевича на його Батьківщині. Як релігійний вітчизняний філософ, як один із засновників української “філософії серця” П. Юркевич постає у працях А. Абрамова, І. Борисової, Б. Боровської, С. Вільчинської, В. Горського, В. Думцева, М. Запорожця, С. Кузьміної, Н. Куценко, М. Лука, В. Сербиненка, О. Сарапіна, А. Тихолаза.

У своїх роботах сучасні дослідники представили Юркевича як християнського педагога, описали його критику матеріалістичних ідей, зокрема – “антропологічного принципу філософії” його ідейного антагоніста М. Чернишевського.

Виокремлено проблеми філософії релігії у творчості П. Юркевича досліджує А. Арістова. Зокрема, нею описаний аналіз П. Юркевичем матеріалізму як історичної форми філософії.

До наявних досліджень ми зробимо спробу додати той важливий аспект ідей одного з фундаторів української “філософії серця”, котрий стосується людського вчинку: його мотиву, осмислення та здійснення.

Памфіл Юркевич – релігійний філософ-кордоцентрист. Правильність такого визначення підтвердимо його виразом: “Основа релігійної свідомості людського роду полягає в серці людини: релігія не є щось стороннє для її духовної природи, вона утверджується на природному ґрунті” [10, с. 103]. Тому аналіз думок Юркевича ми здійснюємо у контексті філософії релігії, а саме – у контексті праксеологічного підходу. Наше дослідницьке поле – релігійна діяльність у частині мотиву, задуму, осмислення та реалізації. Зазначимо, що “...будь-який вид діяльності соціального характеру, мотивований релігійними принципами чи уявленнями, слід визнавати об’єктом праксеологічного підходу у висвітленні релігії” [2, с. 256].

Отже, **мета статті** – проаналізувати головні філософські ідеї Памфіла Юркевича з точки зору праксеологічного підходу до вивчення відповідних аспектів філософії релігії.

Виклад основного матеріалу. Засновник праксеології польський філософ і логік Тадеуш Котарбинський вказує на такі фактори, які зумовлюють ефективність людської діяльності:

- доцільність (відповідність меті, яка поставлена);
- результативність (ступінь виконання задач);
- продуктивність (повнота виконання задач);
- правильність (адекватність дій уявному образу);
- чистота (відсутність від зайвих дій та наслідків, котрі не відповідають поставленій меті);
- надійність (рівень оптимальності способів реалізації мети);
- послідовність.

Ступінь раціональності дії Т. Котарбинський прямо пропорційно пов’язує зі ступенем її відповідності усім наявним обставинам.

Праксеологічний зміст філософських ідей Памфіла Юркевича вбачається у факторах доцільності, правильності та чистоти. Які людські дії є доцільними, правильними та чистими для Юркевича? Це ті дії, які зумовлені “серцем”.

У творі “Серце та його значення у духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого” Памфіл Юркевич вказує: “Серце є осереддя душевного й духовного життя людини. Так, у серці зачинається й зароджується рішучість людини на ті чи ті вчинки...” [10, с. 175]. *Те, що народжується у серці, складно назвати мотивом вчинку. У слові “рішучість” Юркевич скоріше виражає певний імпульс духовного змісту,*

котрий вже сам по собі, вже у своєму зародку, є духовному дію, котра намагається набути практичної реалізації.

Свій опис функцій людського серця Юркевич закінчує такими словами: “Нарешті, серце є осереддя моральнісного життя людини” [10, с. 76].

Праксеологічний аспект філософії Памфіла Юркевича у частині мотивації людського вчинку повністю виражається терміном “моральнісність”. Тому його варто охарактеризувати окремо та ґрунтовно.

За П. Юркевичем, “моральнісний” вчинок безпосередньо зумовлений сердечним протягом. Філософ окремо послідовно доводить, що розум та закон не є причинами “моральнісних” дій. Він чітко виокремлює сферу сердечного, тобто “моральнісного” від іншого, що потенційно може зумовлювати людські вчинки: “Хто знає, як мало дає нам для знання чуттєвий світ, яке бідне й беззмістовне те відчуття, яке виникає від зустрічі свідомості із зовнішніми предметами, той зрозуміє все значення біблійного вчення, згідно з яким підґрунтя, життєвість і глибина нашого мислення й свідомості полягає в тій душевній істоті, якої явлення ми знаємо безпосереднім внутрішнім досвідом лише в наших сердечних потягах, тобто в тих потягах, до яких таке чутливе і таке сприйнятливе наше серце” [10, с. 90].

Світ “моральнісного” П. Юркевич протиставляє світу “псевдоморальнісного”. Цей світ є по суті іншим за своїм змістом, його “живучість” зумовлена здатністю представлятися “моральнісним”. П. Юркевич розповідає нам про драматичне зіткнення двох світів – світу любові до Бога та світу людського самолюбства. Усі люди відчувають душевний потяг, але далеко не всі діють за ним. Світ, який спостерігав філософ, був світом підмінених понять. Душевними, сердечними, навіть бажаними Богом представлялися людські вчинки, котрі мали на меті самозбереження. А воно наповнене страхом, самолюбством, пожадливістю. Люди живуть “псевдоморальнісно”, вводячи в оману себе та інших. Серйозно та вголос називати своє життя духовним наважуються хіба що свідомі циніки. Більшість передбачає називати своє життя “розумним”. З цього приводу П. Юркевич пише таке: “А між тим, і це не дивно, нині так часто ототожнюють розумність учинку та його моральнісну вартість, так беззастережно перемішують ці два поняття – розумний та моральнісно добрий, що християнське вчення про любов, про це охоче й щире прагнення чинити добро майже відсутнє у наших повчальних системах. Щодня ми пересвідчуємося, що найнегідніший вчинок, злодіяння, найбільш обурливе для людства, може бути скоєне дуже розумно, згідно з найґрунтовнішим і найобачливішим планом і виходячи з найглибших міркувань, а проте правило “вчиняй розумно”

сприймається більшістю, як джерело щонайчистішої моральності... У цьому позірно моральнісному принципі виявляється вся однобічність сучасної освіти. Як ми вміємо бути розумними без переконання, так воліємо ми бути моральнісними без подвигу... Вчинок, вчинений виходячи з найточніших математично правильних міркувань розуму, дає те збайдужіле задоволення, яке воліє перебувати посередині між чистим моральнісним подвигом і брутальністю чуттєвих оргій” [10, с. 107].

Роль людського розуму в процесі здійснення вчинку Юркевич трактує у такий спосіб: “...Найкращі філософи й великі поети усвідомлювали, що серце їхнє було істинним місцем народження тих глибоких ідей, які вони передали людству в своїх творах, а свідомість, діяльність якої поєднана з функціонуванням органів чуттів і головного мозку, лиш давала цим ідеям ясноту і визначеність, притаманні мисленню” [10, с. 90].

Отже, розум є певною уявною формою “моральнісних” дій. Він відіграє допоміжну функцію, котра полягає у адаптації сердечного імпульсу до свідомості суб’єкта дії. Попри феноменологічність “моральнісного” життя (про це йтиметься далі), дії людини, яка живе таким життям, все ж-таки є осмисленими. Сердечний імпульс проходить певну стадію формування образу дії у вигляді встановлення причинно-наслідкового зв’язку та отримання висновку.

Вказана присутність ментальної складової на стадії осмислення сердечного потягу надає нам підстави спробувати представити моральнісний вчинок на стадії його ментального формування у вигляді логічного умовиводу.

Аби визначити його різновид, виокремимо змістові частки “моральнісної” дії. У її складі вбачаємо наявність:

- сердечного потягу;
- осмислення людиною сердечного потягу;
- людської дії як наслідку сердечного потягу.

Отже, виразно прослідковується причинно-наслідковий характер зв’язку сердечного потягу та людської дії згідно нього. Це дає підстави уявити моральнісну дію від стадії зародження задуму про неї до стадії реалізації цього задуму у вигляді умовно-категоричного силогізму.

Як відомо, засновками цього умовиводу є умовне та категоричне судження, а висновок – категоричне судження. Умовне судження (імплікація) у свою чергу складається з логічної підстави (антецедент) та логічного наслідку (консеквент). Достовірність висновків забезпечує усталений, об’єктивний та однозначний зв’язок підстави й наслідку. Тому важливо розуміти значущість “безпосередності” зв’язку сердечного потягу та людського вчинку. Між ними – лише допоміжна за статусом стадія осмислення форми актуалізації сердечного потягу.

Виокремлюємо логічну підставу засобами формальної логіки. Отримуємо:

- поняття “сердечний потяг” – суб’єкт антецеденту;
- поняття “моральнісний вчинок” – суб’єкт консеквенту.

Звернемо увагу, що у цій імплікації є спільний предикат, виражений у понятті “те, що є наявним”.

“Розгортаючи” імплікацію у логічну форму, отримуємо: “Якщо наявний сердечний потяг, то наявним стає моральнісний вчинок”. Звернемо увагу на екзистенційний характер (за видом судження) антецеденту та проблематичний (за модальністю) характер консеквенту. Існування (наявність, буття) сердечного потягу зумовлює можливість існування “моральнісного” вчинку. Ця “можливість” виражає волю, яку дарував людині Бог. Саме людська воля перетворює свій сердечний потяг у вчинок. Людина вільна діяти за сердечним потягом, або не діяти за сердечним потягом, або діяти по третьому, “середньому” варіанту.

Ще раз вкажемо на те, що Юркевич категорично заперечує інші джерела “моральнісності”, вказуючи на безпосередність зв’язку сердечного потягу та вчинку. Розум та людські закони не є джерелом, мотивом вчинку. Їх роль – допомогти людині усвідомити сердечний потяг.

“Моральнісний” вчинок можна представити у вигляді умовного “ланцюга” з трьома “ланками” у такий спосіб: “Сердечний потяг – усвідомлення дії – дія”.

Усвідомлення дії здійснюється сотеріологічно за мотивацією та феноменологічно за змістом. Доведемо цю тезу.

Свідоме обрання людиною дії за сердечним потягом має сотеріологічний мотив. Міркуючи у християнському аспекті, стверджуємо, що така дія покликана спасти людську душу. Міркуючи у буддистському аспекті, ми стверджуємо, що така дія виводить, звільняє людину від світу причинно-наслідкових зв’язків, котрі відірвані від сфери вільного духу і є породженими “людським, занадто людським” (термін Фрідріха Ніцше).

Так, ідеї Августина Аврелія про *distentio* (активність духу) виражають дві ознаки християнської сотеріології – ірраціональність та волюнтаристичність. Розум не вважається ані джерелом, ані виявом людського духу. Натомість таким джерелом і виявом є виражена активна воля суб’єкта дії, котра прагне дістатися благодаті Божої. Людська дія стає соціальною у справі побудови Граду Божого. Його жителі – духовно активні суб’єкти дії.

Звернемо увагу на те, що “моральнісний” вчинок зазвичай є життєвим подвигом. Далеко не завжди він узгоджується з утилітарними

інтересами та поглядами соціальної групи, у якій перебуває людина. Світ “занадто людського” не завжди сприймає те, що зумовлене світом моральнісного. Такий світ утворили люди, серця яких Юркевич називає “радикально зіпсованими” [10, с. 105]. Основа цього світу – “занадто людські” самолюбство та прагнення до самозбереження. Вчинки штучно представляються як сердечні. Вони прикриті словесною завісою, котра приховує їх істинні мотиви.

П. Юркевич пише: “...Люди, котрі природно прагнуть самозбереження, скоріше і частіше діють за спонуками самолюбства й мають на увазі свої особисті інтереси, свою особисту користь, якими не бажають жертвувати задля вищих цілей. Тому численні, навіть сумлінні, спостерігачі людського серця доходили сумної думки, що вся моральнісність людська є по суті витонченим та освіченим егоїзмом, і у такий спосіб заперечували саму можливість моральнісних учинків і цілий моральнісний лад у світі” [10, с. 105].

Моральнісна дія феноменологічна за змістом. Сердечний потяг є актом внутрішнього переживання у його безпосередній наявності. Подібні акти і стали предметом аналізу феноменології Едмунда Гуссерля, яка орієнтувалася на безпосередній досвід свідомості. Логічно судження недоречно формулювати протягом акту пізнання сердечного потягу, бо він розуміється людиною безпосередньо.

Феноменологічне пізнання здійснюється у тому стані, який античні скептики виразили поняттям “епохе”. Секст Емпірік виражає його зміст як “...такий стан розуму, при якому ми нічого не заперечуємо і нічого не стверджуємо” [7, с. 117]. У феноменології Едмунда Гуссерля “епохе” трансформується у метод пізнання засобом утримання від суджень про “чисті сутності” з метою виявлення їх справжнього сенсу.

У процесі пізнання сердечного потягу судження також не формується. Його формування відбувається на етапі моделювання життєвого вчинку.

Намагаючись зрозуміти свій сердечний потяг, людина поринає у царину чистих істин та апріорних сенсів. Вона намагається зрозуміти своє серце не як емпіричний, а як трансцендентальний суб’єкт – світ загальних істин, котрий зумовлює та наповнює змістом емпірично-психологічну свідомість.

Отже, класичну тезу феноменолога Е. Гуссерля “назад, до самих речей” у контексті поглядів Памфіла Юркевича перефразуємо у заклик “Назад, до самого серця”.

Повернемося до формування умовно-категоричного умовиводу. Другий його засновок – категоричне судження, у якому стверджується,

або заперечується певна ознака. Як відомо, логічним закон вказує тільки на два правильних модуси (різновиди) умовно-категоричного силогізму. Згідно першого правильного модусу, який називається ствердним, людська думка рухається від ствердження істинності основи (логічної підстави) до ствердження істинності наслідку.

Побудований у формі ствердного модусу, наш силогізм буде мати такий вигляд: “Якщо наявний сердечний потяг, то стає можливим “моральнісний” вчинок. Сердечний потяг наявний. Отже, можливим є моральнісний вчинок”.

Другим правильним модусом умовно-категоричного силогізму є такий його різновид, коли людська думка рухається від заперечення наслідку до заперечення основи (заперечний модус). Він має такий вигляд: “Якщо наявний сердечний потяг, то стає можливим “моральнісний” вчинок. Моральнісний вчинок не є можливим. Отже, сердечний потяг не є наявним”.

Висновки. Ідеї українського філософа XIX століття Памфіла Юркевича, як й інші ідеї вітчизняних мислителів минулого, актуалізуються шляхом визначення та використання їх праксеологічного змісту. Подібні дослідження відкривають перспективи переосмислення, зокрема, сучасних усталених поглядів на сутність морального. Вітчизняною філософською думкою ґрунтовно вивчалася творча спадщина П. Юркевича. У статті здійснено спробу додати наявні дослідження аналізом з точки зору праксеологічного підходу до вивчення відповідних аспектів філософії релігії.

Як встановлено, П. Юркевич вважав, що людський вчинок має сенс та значення тільки у разі, якщо він відповідає “сердечному потягу” у тому розумінні, яке філософ надає людському серцю як джерелу людських дій. Такий вчинок характеризується як “моральнісний”. Світ “моральнісних” вчинків П. Юркевич протиставляє світу вчинків “псевдоморальнісних”. Встановлено, що функція людського розуму у справі здійснення вчинку полягає в осмисленні сутності сердечного потягу. У статті процес ментального формування дії представлено у формі ствердного та заперечного модусів умовно-категоричного силогізму. Доведено, що “моральнісний” вчинок є сотеріологічним за мотивом та феноменологічним за змістом.

Питання визначення праксеологічного аспекту ідей Памфіла Юркевича має перспективу дальшого дослідження у частині вивчення біографії філософа. Є підстави стверджувати, що діяльнісний зміст вчення “філософа серця” доповниться зіставленням висловлюваних ідей та життєвих вчинків.

Література

1. Августин Аврелий, Блаженный. О граде Божиим / Августин Аврелий. – М., 1994. – Т. 1. – 394 с.
2. Академічне релігієзнавство : підручник / за наук. ред. проф. А. Колодного. – К. : Світ Знань, 2000. – 862 с
3. Арістова А. В. Проблеми філософії релігії у творчості П. Д. Юркевича : дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.06 / Арістова Алла Вадимівна. – К., 1994. – 187 с.
4. Гусерль Эдмунд. Идея феноменологии. Пять лекцій / перевод с немецкого Н. А. Артеменко. – СПб. : Гуманитарная академия, 2008. – 220 с.
5. Комаха Л. Г. Тадеуш Котарбінський як засновник прaxeології / Л. Г. Комаха // Мультиверсум. Філософський альманах : зб. наук. праць; гол. ред. В. В. Лях. – К. : Український центр духовної культури, 2001. – Вип. 25. – С. 103.
6. Котарбинский Т. Трактат о хорошей работе. – М. : Экономика, 1975. – 270 с.
7. Секст Еспирик. Три книги пирроновых положений // Соч. : в 2 т. / общ. ред. А. Ф. Лосева ; пер. с древнегреч. – Т. 2. – М. : Мысль, 1976. – 421 с.
8. Словарь по этике / [под ред. А. А. Гуссейнова и И. С. Кона]. – 6-е изд. – М. : Политиздат, 1989. – 447 с.
9. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К. : “Орій” при УКСП “Кобза”, 1992. – 230 с.
10. Юркевич П. Д. Серце та його значення у духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого / П. Д. Юркевич // Вибране. Бібліотека часопису “Філософська і соціологічна думка” / пер. з рос. В. П. Недашківського ; упор., передм. і прим. А. Г. Тихолаза. – К. : Абрис, 1993. – 416 с. – Серія “Українські мислителі”.
Отримано 20.01.2014

Summary

Tulyakov Oleg. Praxeological meaning of philosophy of Pamfil Yurkevych.

The article describes ideas of Ukrainian philosopher from nineteenth century – Pamphilus Jurkevich from the viewpoint of effective activity (praxeology). It is identified that Mr Jurkiewicz considered cardiac impulse as a source of correct (“moral”) acts. The role of the human mind is in its conceptualization. The process of understanding the action is presented in the form of logical conditional categorical syllogism. It is proved that “moral” act is soteriological by motive and phenomenological by content.

Keywords: *praxeological content, “moral” act, cordial rush, conditional categorical syllogism, soteriological motive, phenomenological content.*